

Katarzyna Dunaj

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
e-mail: kdunaj@interia.pl

ORCID 0000-0002-4788-6019

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.01.09

„Dyktat wersalski” i jego kontestacja w Republice Weimarskiej

ABSTRAKT

Przegrana przez Niemcy I wojna światowa spowodowała konieczność przyjęcia warunków pokoju, które zostały określone postanowieniami traktatu wersalskiego, podpisanego 28 czerwca 1919 r. Został on opracowany przez zwycięskie mocarstwa, a Niemcy zostały zmuszone do przyjęcia jego postanowień. Z tego tytułu w dobie Republiki Weimarskiej określano układ pokojowy jako „dyktat wersalski”. Oponowały przeciwko mu wszystkie siły polityczne, a konieczność jego podpisania spowodowała pierwszy po rewolucji listopadowej kryzys rządowy (ustąpienie gabinetu Philippa Scheidemanna w czerwcu 1919 r.). Z biegiem czasu kurczyło się grono zwolenników republiki i demokracji parlamentarnej. Krytycy przemian dokonanych po upadku monarchii Hohenzollernów oskarżali socjaldemokratów, którzy stanowili podstawę tzw. koalicji weimarskiej, o sprowadzenie na Niemcy nieszczęścia w postaci krzywdzącego i haniebnego układu pokojowego. Z kontestacji „dyktatu wersalskiego” największą korzyść osiągnęli naziści. Po objęciu władzy Adolf Hitler doprowadził do rewizji traktatu wersalskiego metodą faktów dokonanych, co ostatecznie spowodowało wybuch II wojny światowej. Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest analiza okoliczności, w jakich doszło do podpisania traktatu wersalskiego, przedstawienie jego postanowień oraz wpływ powszechnego sprzeciwu wobec narzuconego układu pokojowego na kierunek ewolucji systemu politycznego Republiki Weimarskiej.

ABSTRACT

“The Versailles Dictate” and its contestation in the Weimar Republic

The First World War, lost by Germany, made it necessary to accept the terms of peace, which were determined by the provisions of the Versailles Treaty, signed on June 28, 1919. It was developed by the victorious powers, and Germany was forced to accept its provisions. In this regard, in the era of the Weimar Republic, the peace agreement was described as „the Versailles dictate.” All political forces opposed it and the need to sign it caused the first government crisis after the November revolution (the resignation of Philipp Scheidemann’s cabinet in June 1919). Over time, the group of supporters of the republic and parliamentary democracy was shrinking. Critics of the changes made after the collapse of the Hohenzollern monarchy accused the Social Democrats, who formed the basis of the so-called Weimar coalition, of bringing to Germany the misfortunes of a harmful and shameful peace. The Nazis gained the most from the criticism of the ‘Versailles dictate’. After assuming power, Adolf Hitler revised the Treaty of Versailles by the method of *fait accompli*, which eventually led to the outbreak of World War II. The subject of consideration in this article is the analysis of the circumstances in which the Versailles Treaty was signed, the presentation of its provisions, and the impact of widespread opposition to the imposed peace agreement on the direction of the evolution of the political system of the Weimar Republic.

Słowa kluczowe: traktat wersalski, Republika Weimarska, konstytucja weimarska, ratyfikacja, system polityczny

Key words: the Versailles Treaty, the Weimar Republic, the Weimar Constitution, ratification, political system

Uwagi wstępne

Funkcjonowanie systemu politycznego Republiki Weimarskiej, a w szczególności kierunek jego ewolucji: od demokracji parlamentarnej do państwa totalitarnego, naznaczone zostało uwarunkowaniami formalnoprawnymi wynikającymi z litery konstytucji¹, jak również koniecznością podpisania traktatu

¹ Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919 (RGBl. 1919, s. 1383); zob. M. Bożek, *Geneza i założenia Konstytucji Weimarskiej*, [w:] *Ustrój polityczny państwa: Polska, Europa, świat. Prace ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Mołdawie z okazji siedemdziesięciolecia urodzin*, red. S. Sulewski, J. Szymanek, Warszawa 2013, s. 254 i nast.

pokojuowego ze zwycięskimi mocarstwami, przestrzegania jego litery (zwłaszcza w obszarze spłaty reparacji wojennych), by w końcu – już w okresie III Rzeszy – przejść do jego rewizji metodą faktów dokonanych². Uchwalenie konstytucji republikańskich Niemiec oraz zawarcie traktatu pokojowego ze zwycięskimi mocarstwami należało do dwóch wielkich zadań Zgromadzenia Narodowego (*Nationalversammlung*), wybranego 19 stycznia 1919 r., a więc dwa miesiące po zakończeniu działań wojennych i obaleniu monarchii Hohenzollernów.

Mimo zawieszenia broni kończącego działania wojenne w okresie I wojny światowej, podpisanego w Compiègne 11 listopada 1918 r., między Niemcami a państwami Ententy obowiązywał formalnie stan wojny. Został on zakończony dopiero na mocy traktatu pokojowego podpisanego w Sali Lustrzanej Wersalu 28 czerwca 1919 r.³ i będącego efektem konferencji pokojowej w Paryżu, która określiła powojenny ład międzynarodowy⁴. Delegacja niemiecka nie została dopuszczona do udziału w rozmowach koalicjantów⁵. Mogła jedynie na koniec pertraktacji zgłosić w formie pisemnej propozycje poprawek do jego treści⁶. Stąd pojawiło się sformułowanie „dyktat wersalski” na określenie warunków traktatu pokojowego⁷. Miało ono podkreślać bezprawny i upokarzający sposób zmuszenia Niemiec do jego podpisania⁸. Z punktu widzenia przegranej państwa, które

² Należy przy tym podkreślić, iż konieczność związania się Niemiec traktatem pokojowym w wersji narzuconej przez aliantów wpływała ograniczająco na władzę ustrojodawczą Zgromadzenia Narodowego. Chodziło w szczególności o fakt, iż utrata przez Niemcy terytoriów określonych postanowieniami traktatu uniemożliwiała rozciągnięcie mocy obowiązującej konstytucji na te obszary (Ch.-F. Menger, *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Eine Einführung in die Grundlagen*, Heidelberg 1988, s. 169-170).

³ Odrębne traktaty pokojowe państwa Ententy zawarły z sojusznikami Niemiec: Austrią – traktat z Saint Germain (10 września 1919 r.), Bułgarią – traktat Neuilly-sur-Seine (27 listopada 1919 r.), Węgrami – traktat z Trianon (4 czerwca 1920 r.) i Turcją – traktat z Sèvres (10 sierpnia 1920 r.).

⁴ Konferencja rozpoczęła się 18 stycznia 1919 r. i zakończyła rok później – 21 stycznia 1920 r. Oprócz „wielkiej piątki” (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja, Włochy, Japonia) wzięły w niej również udział delegacje innych państw „stowarzyszonych i sprzymierzonych”.

⁵ Do udziału w obradach nie dopuszczono również sojuszników Niemiec w czasie I wojny światowej i bolszewickiej Rosji, gdyż ta zawarła z Niemcami separatystyczny pokój brzeski (3 marca 1918 r.).

⁶ Zob.: E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. V: *Weltkrieg, Revolution und Reichserneuerung 1914–1919*, Stuttgart 1992, s. 1157; F. Dickmann, *Die deutsche Friedensdelegation in Versailles und der Kriegsschuldartikel*, [w:] *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, red. E. Kolb, Köln 1972, s. 293 i nast.

⁷ Co do negatywnej oceny traktatu wersalskiego zgodni byli nie tylko politycy czy publicyści, ale również przedstawiciele nauki, w tym konstytucjonaliści. Tytułem przykładu, Fritz Poetzsch określił go jako „nieznośny dyktat wersalski” (F. Poetzsch, *Vom Staatsleben unter der Weimarer Verfassung*, „Jahrbuch des öffentlichen Rechts” 1925, t. XIII, s. 162).

⁸ Okoliczności, które towarzyszyły podpisaniu traktatu wersalskiego, które z niemieckiej perspektywy miały charakter upokarzający, było wiele. Data rozpoczęcia konferencji pokojowej nie była dziełem przypadku. W Sali Lustrzanej Wersalu 18 stycznia 1871 r. koronował się na cesarza Wilhelm I, otwierając w ten sposób na gruzach pokonanej Francji nowy etap w dziejach Niemiec – II Rzeszę. Zob. G. Prüfer, W. Tormin, *Die Entstehung und Entwicklung der Weimarer Republik bis zu Eberts Tod*, Hannover 1963, s. 24.

obarczono wyłączną winą za wybuch wojny, Traktat Wersalski był narzędziem, za pomocą którego zwycięskie mocarstwa dążyły do całkowitego zniszczenia Niemiec⁹.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie okoliczności i warunków zawarcia Traktatu Wersalskiego z punktu widzenia Niemiec jako państwa, które przegrało I wojnę światową. Szczególną uwagę Autorka zwraca na czynniki ustrojowe i polityczne, które przesądziły o ocenie układu pokojowego z 1919 r. jako „dyktatu”. Niniejsza praca stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o wpływ Traktatu Wersalskiego na kierunek ewolucji systemu politycznego Niemiec, który ostatecznie przesądził o przekształceniu demokracji weimarskiej w państwo totalitarne.

1. Przemiany ustrojowe w Niemczech po I wojnie światowej

W obliczu przegranej wojny, konieczności uregulowania pokojowych stosunków ze zwyciężskimi mocarstwami oraz rewolucji listopadowej, która zmusiła do ustąpienia cesarza Wilhelma II, Niemcy poczyniły wysiłek przedstawienia nowej, republikańskiej formy państwa o parlamentarnym systemie rządów. Mimo że w obliczu wydarzeń, które miały miejsce pod koniec 1918 r. rzeczą oczywistą było dokonanie zasadniczych przemian zarówno co do formy państwa jak i jego ustroju konstytucyjnego, między partiami politycznymi istniały pod tym względem zasadnicze rozbieżności¹⁰. Decyzja w tym względzie została pozostawiona do rozstrzygnięcia przez Zgromadzenie Narodowe, które zostało wybrane 19 stycznia 1919 r. na podstawie demokratycznego prawa wyborczego¹¹ i – oprócz zadań przypisanych normalnie parlamentowi – nosiło charakter konstytuancy.

Wybory potwierdziły legitymację socjaldemokratów do sprawowania władzy, którą dzierżyli od czasu przewrotu listopadowego. Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD) nie posiadała jednak w Zgromadzeniu Narodowym większości wystarczającej do samodzielnego utworzenia gabinetu, ani tym bardziej większości konstytucyjnej. Dlatego też została zmuszona do utworzenia tzw. koalicji weimarskiej, w skład której weszły ugrupowania lewicowe i centrowe.

Zgromadzenie Narodowe zebrało się 6 lutego 1919 r. w Weimarze. Powody wyboru tego miasta na siedzibę konstytuandy były złożone. Z punktu widzenia stosunków międzynarodowych chodziło o przekonanie, iż Niemcy zrywają z pruskim militarystem (którego symbolem był Berlin) i zwracają się

⁹ G.E. Schmid, *Selbstbestimmung 1919. Anmerkungen zur historischen Dimension und Relevanz eines politischen Schlagwortes*, [w:] *Versailles – St. Germain – Trianon. Umbruch in Europa für fünfzig Jahren*, red. K. Bosl, München 1971, s. 131.

¹⁰ Z.A. Maciąg, *Kształtowanie zasad państwa demokratycznego, prawnego i socjalnego w Niemczech (do 1949 r.)*, Białystok 1998, s. 147.

¹¹ Zob. K. Dunaj, *Weimarski model prezydentury*, Warszawa 2010, s. 24.

„ku swym lepszym i piękniejszym tradycjom”¹². Stąd padł wybór na miasto Goethego.

W celu prowizorycznego określenia ustroju państwa Zgromadzenie Narodowe uchwaliło tymczasową konstytucję¹³. Potwierdzała ona funkcjonowanie parlamentarnego systemu rządów, zadekretowane zmianami ustrojowymi jeszcze pod koniec wojny¹⁴, w tym zasadę politycznej odpowiedzialności gabinetu przed ciałem przedstawicielskim. Urząd prezydenta Rzeszy powierzono liderowi SPD – Friedrichowi Ebertowi. Dysponował on klasycznymi uprawnieniami głowy państwa. Zgodnie z § 6 tymczasowej konstytucji prezydent reprezentował państwo w stosunkach międzynarodowych, zawierał umowy międzynarodowe, ale decyzje w sprawach wojny i pokoju zastrzeżono na rzecz Zgromadzenia Narodowego. Zgoda parlamentu była również wymagana do zawierania umów międzynarodowych, których treść dotyczyła sfery ustawodawstwa Rzeszy. Na prezydencie ciążył obowiązek publikowania umów międzynarodowych w Dzienniku Urzędowym Rzeszy (*Reichsgesetzblatt*). Przepisy te znalazły zastosowanie w procedurze podpisania i ratyfikacji traktatu wersalskiego.

2. Okoliczności podpisania i ratyfikacji traktatu wersalskiego

Mimo poczynionego wysiłku ukazania nowego oblicza Niemiec w stosunkach międzynarodowych, alianci – jak wspomniano wyżej – nie dopuścili delegacji niemieckiej do udziału w konferencji pokojowej. Musiała ona czekać na wynik ustaleń dokonywanych przez zwycięskie mocarstwa, by w końcu usłyszeć ультymatywne żądanie podpisania traktatu (odmowa groziła wszczęciem działań wojennych, na które Niemcy nie mogły sobie pozwolić)¹⁵.

Projekt traktatu pokojowego został przedstawiony Niemcom 9 maja 1919 r. Warunki pokoju podyktowane przez aliantów były konsekwencją wojny i jej zakończenia¹⁶. Jeżeli Niemcy mieli nadzieję na „pokój Wilsona”, bazujący na prawie narodów do samostanowienia¹⁷, to okazały się one płonne, efektem

¹² J. Pajewski, *Niemcy w czasach nowożytnych*, Poznań 1947, s. 303.

¹³ Das Gesetz über die vorläufige Reichsgewalt vom 10. Februar 1919 (RGL., s. 169); zob. A. Kulig, *Dwie prowizoryczne Konstytucje lutowe z 1919 roku: polska i niemiecka*, [w:] *Ustroje: historia i współczesność. Polska – Europa – Ameryka Łacińska. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jackowi Czajowskiemu*, red. M. Grzybowski, G. Kuca, P. Mikuli, Kraków 2013, s. 188.

¹⁴ Zob. K. Dunaj, *Parlamentarny system rządów w Polsce i Niemczech po I wojnie światowej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2018, t. XVII, z. 1, s. 45.

¹⁵ Zob. H. Schulze, *Weimar. Deutschland 1917–1933*, Berlin 1994, s. 192–200; por. M. Vogt, *Die Weimarer Republik (1018–1933)*, [w:] *Deutsche Geschichte. Von den Anfängen bis zur Wiedervereinigung*, red. M. Vogt, Stuttgart 1991, s. 578–579.

¹⁶ Ch. von Krockow, *Niemcy. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1997, s. 125.

¹⁷ Zasada samostanowienia narodów jako dyrektywa porządku międzynarodowego pojawiła się dopiero w czasie I wojny światowej. Prezydent W. Wilson ogłosił ją w styczniu 1918 r. Bardziej radykalna wersja tej zasady pojawiła się rok wcześniej w wystąpieniu Włodzimierza I. Lenina. Zob. M. Perkowski, *Samostanowienie narodów w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2001, s. 18–19.

czego był wybuch powszechnego oburzenia¹⁸. Odnosił się on w szczególności do cesji terytorialnych na rzecz państw sąsiednich oraz faktycznej demilitaryzacji Niemiec¹⁹. W obliczu groźby uznania Niemiec za stronę wyłącznie winną wybuchowi wojny delegacja niemiecka prezentowała stanowisko, iż w oczach narodu niemieckiego konflikt miał charakter wojny obronnej. Swój sprzeciw wobec poszczególnych postanowień projektu traktatu przedstawiła w formie dwudziestu not przekazanych aliantom do 20 maja 1919 r.²⁰

Mimo pewnych ustępstw aliantów (m.in. obiecano przedterminowe zakończenie okupacji Nadrenii w razie wypełniania przez Niemcy podjętych zobowiązań²¹), nie było w Niemczech siły politycznej, która godziłaby się w sposób nieprzymuszony na przyjęcie warunków określonych postanowieniami traktatu wersalskiego²². Rząd Philippa Scheidemanna, wychodząc z założenia, iż przedstawiony Niemcom projekt traktatu stanowi w rzeczywistości „morderczy plan”²³, odmówił jego podpisania i 9 czerwca 1919 r. podał się do dymisji²⁴. W ten sposób traktat wersalski stał się przyczyną pierwszego z licznych kryzysów gabinetowych Republiki Weimarskiej²⁵.

Szybko utworzono nowy gabinet, opierający się na okrojonej „koalicji weimarskiej” (SPD i Centrum)²⁶. Szefem rządu został socjaldemokrata Gustav Bauer. Ostatnia próba modyfikacji traktatu wersalskiego, przez wykreślenie z jego treści klauzuli o wyłącznej odpowiedzialności Niemiec za wybuch wojny i zobowiązanie do wydania sojusznikom obywateli niemieckich uznanych za zbrodniarzy wojennych, zawiodła. W tej sytuacji Zgromadzenie Narodowe 22 czerwca 1919 r. wyraziło zgodę na warunki postawione przez aliantów²⁷. Ze strony Niemiec traktat wersalski został podpisany przez ministra spraw zagranicznych Hermanna Müllera i ministra poczty Johannesesa Bella²⁸.

¹⁸ H.A. Winkler, *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec*, t. 1: 1806–1933, Wrocław 2007, s. 372.

¹⁹ H. Schulze, *Niemcy: nowa historia*, Kraków 1999, s. 121.

²⁰ A. Czubiński, *Niemieckie koncepcje wyjścia z kryzysu lat 1918–1919*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, t. 1: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990, s. 25.

²¹ H.A. Winkler, op. cit., s. 374.

²² E. Kolb, *Die Weimarer Republik*, München 2000, s. 33.

²³ Określenie użyte przez Ph. Scheidemanna na posiedzeniu Zgromadzenia Narodowego 12 maja 1919 r. (G. Niedhart, *Die Aussenpolitik der Weimarer Republik*, München 1999, s. 8).

²⁴ E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Band V: *Weltkrieg...*, s. 1165–1166; A. Rosenberg, *Entstehung der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main 1961, s. 81–82.

²⁵ H. Möller, *Weimar. Niespełniona demokracja*, Warszawa 1997, s. 141.

²⁶ Gabinet Ph. Scheidemanna, oprócz wspomnianych partii, popierały również DDP (Niemiecka Partia Demokratyczna) i DVP (Niemiecka Partia Ludowa).

²⁷ A. Rosenberg, op. cit., s. 82. Obok deputowanych popierających gabinet G. Bauera wniosęk poparła USPD (Niezależna Partia Socjaldemokratyczna).

²⁸ G. Prüfer, W. Tormin, op. cit., s. 31; H. Schulze, *Weimar...*, s. 201; H. Schulze, *Niemcy...*, s. 121.

Mimo iż z niemieckiego punktu widzenia traktat wersalski był krzywdzący, a w obszarze reparacji wojennych niewykonalny²⁹, Niemcy były państwem, które najszybciej dokonały jego ratyfikacji. Zgodnie z przedstawionym wyżej § 6 tymczasowej konstytucji zawarcie traktatu pokojowego wymagało zgody Zgromadzenia Narodowego³⁰. Izba uchwaliła 9 lipca 1919 r. stosowną ustawę większością 208 głosów przeciwko 115³¹. Mimo iż deputowani głosowali w zdecydowanej większości za ratyfikacją traktatu wersalskiego, wyrażali głośno żądania jego rewizji. Uważano, iż ratyfikacja stanowi niezbędny warunek zmiany narzuconego Niemcom dyktatu³². Do konieczności ratyfikacji traktatu byli przekonani zwłaszcza deputowani SPD, partii Centrum oraz USPD³³. Zdecydowanymi przeciwnikami traktatu wersalskiego byli natomiast deputowani radykalnej prawicy³⁴.

Ustawa ratyfikacyjna została podpisana przez prezydenta 16 lipca 1919 r. Traktat wersalski został następnie opublikowany w Dzienniku Ustaw Rzeszy Niemieckiej³⁵. Zgodnie z postanowieniami końcowymi traktatu jego wejście w życie było uzależnione od ratyfikacji przez Niemcy i co najmniej trzy państwa zwycięskiej koalicji. Warunek ten został spełniony pół roku później. Ostatecznie traktat wersalski wszedł w życie 10 stycznia 1920 r. wraz ze złożeniem w Paryżu dokumentów ratyfikacji³⁶.

3. Postanowienia traktatu wersalskiego i ich krytyka w okresie Republiki Weimarskiej

a) klauzula o wyłącznej odpowiedzialności Niemiec za wybuch wojny

Traktat wersalski potwierdzał całkowitą klęskę Niemiec i bezwarunkowe zwycięstwo Ententy³⁷. Mimo iż między sojusznikami wystąpiły zasadnicze

²⁹ Delegacja niemiecka określiła traktat wersalski jako: nie do zniesienia (*unerträglich*), niewykonalny (*unerfüllbar*), sprzeczny z prawem (*rechtsverletzend*) i nieuczciwy (*unaufrichtig*); E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. V: *Weltkrieg...*, s. 1159.

³⁰ Podobnie konstytucja Republiki Weimarskiej przewidywała w art. 45 ust. 3 wymóg uzyskania zgody Reichstagu, o ile przedmiot umowy międzynarodowej dotyczył sfery ustawodawstwa Rzeszy. Zob. E. Topf, *Die Kündigung von Verträgen des Deutschen Reichs mit auswärtigen Staaten. Zugleich ein Beitrag zur Auslegung des Art. 45 der Reichsverfassung*, „Archiv des öffentlichen Rechts“ 1931, t. 20, z. 1, s. 343 i nast.

³¹ Gesetz über den Friedensschluß zwischen Deutschland und den alliierten und assoziierten Mächten (RGBl. s. 157 i n.)

³² G. Niedhart, op. cit., s. 10.

³³ A. Rosenberg, op. cit., s. 81.

³⁴ Jak wskazuje M. Vogt (op. cit., s. 579), w obliczu ультимatywnego stanowiska aliantów, przeciwnicy ratyfikacji traktatu wersalskiego nie byli w stanie przedstawić rzeczowej alternatywy wobec konieczności jego przyjęcia.

³⁵ RGBl. 1919, s. 687 i nast.

³⁶ Jak wiadomo, ratyfikacji traktatu wersalskiego odmówiły Stany Zjednoczone. Uregulowały one stosunki pokojowe z Niemcami dopiero w 1921 r. na mocy tzw. układu berlińskiego.

³⁷ Jak stwierdził Eberhard Kolb (op. cit., s. 23), „z totalnym charakterem wojny korespondowało (...) totalne zwycięstwo aliantów”.

różnice w przedmiocie polityki wobec pokonanych³⁸, Traktat stwierdził wyłączną odpowiedzialność Niemiec i ich sojuszników za wybuch I wojny światowej. Z tego tytułu zwycięskie mocarstwa zdecydowały o cesjach terytorialnych, rozbrojeniu Niemiec („aż do granic bezbronności”³⁹) i wypłacie reparacji wojennych.

Artykuł 231 traktatu wersalskiego głosił, co następuje: „Rządy sprzymierzone i stowarzyszone oświadczają, zaś Niemcy przyznają, że Niemcy i ich sprzymierzeńcy, jako sprawcy, są odpowiedzialni za wszystkie szkody i straty, poniesione przez rządy sprzymierzone i stowarzyszone oraz przez ich obywateli na skutek wojny, która została im narzucona przez napaść ze strony Niemiec i ich sprzymierzeńców”.

Uznanie wyłącznej odpowiedzialności za wybuch wojny wywołało w Niemczech ogromne wzburzenie. Ani w 1919 r., ani w latach późniejszych Republika Weimarska nie wzięła na siebie ciężaru przeanalizowania niemieckiej odpowiedzialności na wybuch wojny⁴⁰. Żywa natomiast była, nagłaśniana przez siły konserwatywne⁴¹, legenda o „ciosie w plecy”. Brak rozliczenia z przeszłością spowodował w efekcie, iż politycznym przeciwnikom demokracji parlamentarnej łatwo było atakować republikę za to, że zgodziła się podpisać traktat⁴².

b) straty terytorialne

Szczególnie bolesne były dla Niemiec straty terytorialne. Na zachodzie utraciły Alzację i Lotaryngię na rzecz Francji oraz okręgi Eupen i Malmédy, które zajęła Belgia. Na północy część Schleswigu przypadła Danii. Najdotkliwsze jednak były straty na wschodzie. Terytorium Niemiec zostało przecięte w związku z zapewnieniem Polsce dostępu do morza. Niemcy utraciły również na rzecz Polski Wielkopolskę. Opór Niemiec wobec projektu traktatu pokojowego spowodował, że alianci zgodzili się na przeprowadzenie plebiscytu na Górnym Śląsku, który początkowo miał bezwarunkowo przypaść Polsce. Gdańsk uczyniono wolnym miastem.

W sposób równie negatywny odniesiono się do sprzeciwu aliantów wobec przyłączenia Austrii do Rzeszy (*Anschluss*), co uważano za uniemożliwienie realizacji zasady samostanowienia narodów⁴³. O determinacji Niemiec na tym

³⁸ Zasadnicza różnica występowała między Francją, która dążyła do maksymalnego osłabienia wojennych Niemiec, a Wielką Brytanią, która uważała, iż krok taki zakłóci równowagę europejską i wzmocni tendencje rewolucyjne w Niemczech. Stanowisko brytyjskie wspierały Stany Zjednoczone.

³⁹ Ch. von Krockow, op. cit., s. 124.

⁴⁰ H.A. Winkler, *Weimar – Bonn – Berlin: rozwój niemieckiej demokracji w XX w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2000, nr 4, s. 511.

⁴¹ W Zgromadzeniu Narodowym były one reprezentowane przez DNVP (Niemiecko-Narodową Partię Ludową).

⁴² G. Prüfer, W. Tormin, op. cit., s. 26.

⁴³ Z. Zieliński, *Niemcy. Zarys dziejów*, Katowice 1998, s. 218.

polu świadczy fakt, iż koncepcja ta znalazła wyraz w uchwalonej kilka tygodni po ratyfikacji Traktatu Wersalskiego konstytucji. Artykuł 61, określający skład Rady Rzeszy (*Reichsrat*), stanowił, iż po przyłączeniu do Rzeszy Austria uzyska reprezentację w Radzie stosowną do liczby ludności. Do tego czasu konstytucja gwarantowała udział w pracach Rady Rzeszy przedstawiciela Austrii, dysponującego głosem doradczym. Z drugiej strony alianci nie mieli zamiaru zezwolić na żaden tego typu krok. Układ pokojowy z Saint Germain zawierał zakaz przyłączenia się Austrii do Niemiec. Austria nie mogła także delegować swojego przedstawiciela do Rady Rzeszy. Niemcy 22 września 1919 r. podpisały protokół, w którym uznawały za nieważny przepis art. 61 ust. 3 konstytucji weimarskiej, zaś 18 grudnia 1919 r. Zgromadzenie Narodowe przyjęło ów protokół⁴⁴. W ten sposób traktat pokojowy zmodyfikował literę konstytucji weimarskiej.

c) reparacje wojenne

Kolejnym czynnikiem, który miał olbrzymie znaczenie dla negatywnej oceny traktatu wersalskiego w Niemczech, była kwestia reparacji wojennych. Ich gigantyczna wysokość była konsekwencją stanowiska Francji, która uważała, iż ekonomiczne osłabienie Niemiec ochroni ją przed kolejną agresją⁴⁵. W czasie konferencji pokojowej Francja przeforsowała żądanie spłaty przez Niemcy strat faktycznie poniesionych przez aliantów. W celu ustalenia wysokości należnej kwoty powołano do życia Komisję do spraw Reparacji, która pracowała do maja 1921 r. i ustaliła wysokość reparacji na gigantyczną kwotę 132 miliardów marek w złocie, co odpowiadało 33 miliardom dolarów i stanowiło 3% niemieckiego PKB w wymiarze rocznym⁴⁶. Celem Francji było zahamowanie w ten sposób wzrostu potęgi Niemiec. Dlatego też w styczniu 1923 r. zdecydowała się na okupację Zagłębia Ruhry w celu wyegzekwowania należności.

Z innego założenia wychodziły Stany Zjednoczone, które dążyły do redukcji niemieckiego zadłużenia, uważając, iż tylko w ten sposób możliwe było utrzymanie pokoju w Europie⁴⁷. Realizacją stanowiska amerykańskiego był plan Dawesa i plan Younga⁴⁸. Autorem pierwszego z nich był amerykański bankier Charles Dawes, który, stojąc na czele zespołu ekspertów, opracował projekt rozłożenia na raty niemieckich reparacji wojennych i udzielenie Niemcom pożyczki

44 H.A. Winkler, *Długa...*, s. 373.

45 T. Kotłowski, *Historia Republiki Weimarskiej*, Poznań 2004, s. 20.

46 W celu zabezpieczenia spłaty reparacji wojennej alianci mieli okupować Nadrenię do 1933 r. (faktycznie okupacja zakończyła się w 1930 r.).

47 Na brak możliwości spłaty reparacji wojennych w wysokości określonej postanowieniami traktatu wersalskiego wskazywał John M. Keynes, który brał udział w konferencji pokojowej jako członek delegacji brytyjskiej. Swoje poglądy opublikował w pracach: *The Economic Consequences of the Peace*, London 1919, s. 80 i nast. oraz *Revision des Friedensvertrags*, München–Leipzig 1922, passim.

48 Zob. G.A. Craig, *Deutsche Geschichte 1866–1945. Vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reichs*, München 1989, s. 380 i nast.

w wysokości 200 milionów dolarów. Realizacja tego planu miała prowadzić do ustabilizowania niemieckiej gospodarki. Plan został ogłoszony 16 sierpnia 1924 r. w czasie tzw. konferencji londyńskiej i przyjęty przez Reichstag 30 sierpnia 1924 r. Uchwalenie planu Dawesa było możliwe dzięki kompromisowej postawie lewicowych rządów Wielkiej Brytanii i Francji, niemniej kluczowe znaczenie miało stanowisko Stanów Zjednoczonych. W efekcie spłatę niemieckich reparacji wojennych rozłożono na 40 lat. Ustabilizowano sytuację finansową w Niemczech przez zapewnienie niezależności Banku Rzeszy (*Reichsbank*) od rządu. Ograniczono również zakres okupacji Nadrenii.

Skutkiem planu Dawesa było zadłużenie się Niemiec (w wymiarze dwukrotnie większym niż spłata reparacji). Dlatego też w 1929 r. przyjęto nowe rozwiązanie w postaci planu Younga. Został on opracowany przez komisję ekspertów pracującą pod przewodnictwem Owena Younga. Stał się podstawą dwóch konferencji haskich (w 1929 i 1930 r.) poświęconych sprawie spłaty reparacji wojennych. Plan Younga został przyjęty przez Reichstag 12 marca 1930 r. Na jego mocy rozłożono spłatę reparacji wojennych na 59 lat. Szybko okazało się, iż w związku z kryzysem gospodarczym, Niemcy nie są w stanie zrealizować zaciągniętych zobowiązań. W ten sposób pojawił się kolejny argument w rękach politycznych przeciwników republiki, żądających rewizji „dyktatu wersalskiego”.

d) pociągnięcie do odpowiedzialności karnej cesarza Wilhelma II i innych osób winnych zbrodniom wojennym

Konsekwencją uznania Niemiec za wyłącznie winne wybuchu wojny było wykorzystanie przez państwa Ententy traktatu wersalskiego do pociągnięcia cesarza Wilhelma II do odpowiedzialności za „najwyższą obrazę moralności międzynarodowej i świętej powagi traktatów”.

Na mocy art. 227 traktatu wersalskiego do osądzenia Wilhelma II właściwy był specjalny trybunał, w skład którego wchodziło pięciu sędziów z państw „wielkiej piątki”: Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii. Zadaniem trybunału było wydanie wyroku przy kierowaniu się względami na najwyższe zasady polityki międzynarodowej, z troską, aby zapewnić poszanowanie umów oraz międzynarodowych zobowiązań, jak również międzynarodowej moralności⁴⁹. Trybunał miał orzec karę, „którą uzna, że powinna być zastosowana”. Traktat gwarantował oskarżonemu cesarzowi prawo do obrony.

Po rewolucji listopadowej były cesarz zamieszkał w Holandii. Na mocy art. 227 traktatu wersalskiego zwycięskie mocarstwa sygnalizowały, iż zwrócą się do rządu holenderskiego z prośbą o wydanie byłego cesarza w ich ręce w celu osą-

⁴⁹ Jak zwracano uwagę w komentarzach do rzeczzonego artykułu, nie odpowiadał on wymogowi oznaczoności czynu zabronionego i kary za jego dokonanie, co prowadziło niemieckich autorów do konkluzji, iż stanowił akt zemsty zwycięskiej Ententy na pokonanych Niemcach. Zob. G. Lukács, *Fort mit den Friedensverträgen (von Versailles, Trianon, Neuilly, St. Germain, Sèvres)*, Berlin 1922, s. 42-43.

dzenia. Prezydent Francji 16 stycznia 1920 wystosował wobec holenderskiego rządu żądanie jego wydania. Rząd holenderski odmówił realizacji tego żądania, powołując się na konstytucję z 1815 r., w świetle której ekstradycja mogła nastąpić jedynie na podstawie umowy międzynarodowej⁵⁰. Próba pociągnięcia do odpowiedzialności karnej byłego cesarza okazała się zatem nieudana, niemniej uważano ją za element dodatkowego upokorzenia Niemiec przez zwycięskie mocarstwa⁵¹.

Niezależnie od próby osądzenia Wilhelma II, zwycięskie mocarstwa dążyły do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej innych osób, którym zarzucono popełnienie w czasie działań wojennych zbrodniczych czynów sprzecznych z prawami i zwyczajami wojennymi. Chodziło głównie o naruszenie postanowień IV Konwencji Haskiej z 1907 r. o prawach i zwyczajach wojny lądowej. Cesarz Wilhelm II otwierał listę dziewięciuset osób, którym zarzucono popełnienie zbrodni wojennych. Znaleźli się na niej m.in. generałowie Paul von Hindenburg i Erich Ludendorff⁵².

Na mocy art. 228 traktatu wersalskiego rząd niemiecki przyznawał mocarstwom sprzymierzonym i stowarzyszonym prawo pociągania przed ich trybunały wojskowe osób, które zostały oskarżone o dokonanie „czynów przeciwnych prawu i zwyczajom wojennym”. Odpowiedzialność przed trybunałami zwycięskim mocarstw była niezależna od ewentualnego postępowania lub dochodzenia przed sądami Niemiec bądź też ich sprzymierzeńców. Rząd niemiecki został również obowiązany do wydania mocarstwom sprzymierzonym i stowarzyszonym wszystkich osób oskarżonych o to, że popełniły czyn przeciwny prawom i zwyczajom wojennym.

Natomiast art. 229 traktatu wersalskiego przyjmował zasadę, że oskarżonych osądzą trybunały tego państwa, których obywatele ucierpieli wskutek dokonanej zbrodni. Winni czynów, popełnionych przeciw obywatelom kilku mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych, mieli odpowiadać przed trybunałami wojskowymi złożonych z członków należących do trybunałów wojskowych mocarstw interesowanych. W każdym przypadku traktat gwarantował oskarżonemu prawo wybrania sobie adwokata. Rząd niemiecki zobowiązał się dostarczyć wszystkich dokumentów i wszelkiego rodzaju wiadomości, których przedłożenie będzie uznane za konieczne do zupełnego poznania inkryminowanych faktów, poszukiwania winnych i ścisłego stwierdzenia odpowiedzialności (art. 230 traktatu wersalskiego).

Ostatecznie rzeczzone przepisy traktatu wersalskiego nie doczekały się realizacji. Tylko niektórzy, niscy rangą, wojskowi zostali oskarżeni o zbrodnie

⁵⁰ Zob. E.R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Band VII: *Ausbau, Schutz und Untergang der Weimarer Republik*, Stuttgart 1984, s. 23-24.

⁵¹ Zob. K. von Lersner, komentarz do art. 227-230, [w:] *Versailles! Volkskommentar des Friedensdikats*, red. K. von Lersner, Berlin 1921, s. 49.

⁵² T. Kotłowski, op. cit., s. 24.

wojenne na mocy ustawy z dnia 18 grudnia 1919 r. o ściganiu przestępstw i zbrodni wojennych⁵³ przed Trybunałem Rzeszy w Lipsku⁵⁴.

e) redukcja armii

Na mocy traktatu wersalskiego armia niemiecka (Reichswehra) została zmniejszona do 100 000 żołnierzy. Zniesiono powszechny obowiązek służby wojskowej – armia składała się wyłącznie z ochotników i korpusu oficerów. Tak okrojona armia niemiecka została pozbawiona znaczącej siły bojowej. Nie mogła posiadać ciężkiej artylerii, broni pancernej i lotnictwa. Ograniczono również znacząco możliwości bojowej marynarki wojennej⁵⁵. Na mocy art. 43 traktatu wersalskiego obszar Nadrenii uległ demilitaryzacji. Z kolei w art. 180 zobowiązano Niemcy do zniszczenia fortyfikacji na granicy zachodniej. W odniesieniu do innych odcinków granicznych traktat jedynie zakazywał wznoszenia nowych umocnień⁵⁶.

4. Przekreślenie „dyktatu wersalskiego”

Rewizja traktatu wersalskiego stała się hasłem na sztandarach wszystkich sił politycznych. Postulat ów był podnoszony zgodnie przez wszystkie siły polityczne republikańskich Niemiec (łącznie z komunistami)⁵⁷, ale to NSDAP (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników) stała się ugrupowaniem, któremu hasło zniesienia „dyktatu wersalskiego” przyniosło największą korzyść, stając się jednym z głównych źródeł jego popularności. Niezależnie od działaczy politycznych postulat rewizji traktatu wersalskiego głosiło szereg organizacji społecznych⁵⁸. Można zatem stwierdzić, iż kontestacja traktatu wersalskiego była w Republice Weimarskiej powszechna. Dla politycznych przeciwników zmian ustrojowych dokonanych po rewolucji listopadowej „dyktat wersalski” stanowił

53 Gesetz zur Verfolgung von Kriegsverbrechen und Kriegsvergehen vom 18. Dezember 1919 (RGBl. 2125).

54 Zob. G. Lukács, op. cit., s. 43-44.

55 T. Kołowski, op. cit., s. 23.

56 Art. 180 ust. 3 traktatu: „System pozycji obronnych granic na południu i na wschodzie Niemiec, będzie utrzymany w obecnym stanie”.

57 Podkreślić w szczególności należy postulat rewizji granicy z Polską i przywrócenia granicy wschodniej Cesarstwa Niemieckiego z 1914 r. Jak pisze H. Schulze, „rewizja Wersalu stała się politycznym imperatywem dla każdego niemieckiego polityka, od skrajnej lewicy do radykalnej prawicy” (H. Schulze, *Weimar...*, s. 202); por. U. Heinemann, *Die verdrängte Niederlage. Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik*, Göttingen 1983, s. 238. Podobnie H. Möller wskazuje, iż rewizja traktatu wersalskiego była priorytetem każdego ugrupowania i każdego rządu, choć nie było między nimi zgody co do sposobu osiągnięcia tego celu (H. Möller, op. cit., s. 141).

58 Zob. K. Fiedor, „Dyktat wersalski” w propagandzie i publicystyce Republiki Weimarskiej, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939*, t. 1: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990, s. 97 i nast.

dowód, iż republika nie zrodziła się w drodze swobodnej woli narodu niemieckiego, lecz oszustwa dokonanego przez aliantów⁵⁹.

Mimo powszechnej kontestacji traktatu wersalskiego Niemcy zdecydowały się na odrzucenie jego postanowień dopiero po objęciu władzy przez Adolfa Hitlera. W 1935 r. wbrew literze traktatu została podjęta decyzja o wprowadzeniu powszechnej służby wojskowej i zwiększeniu liczebności Reichswehry. W marcu 1936 nastąpiła remilitaryzacja Nadrenii. Dwa lata później przeprowadzono Anschluss Austrii.

Kolejnym krokiem prowadzącym do rewizji traktatu wersalskiego był Układ Monachijski podpisany września 1938 r. Wielka Brytania, Francja i Włochy wyraziły w nim zgodę, dokonanie przez Niemcy zmiany granic Czechosłowacji. W zamian sygnatariusze układu gwarantowali integralność terytorialną Czechosłowacji w okrojonych granicach. Postanowienia te zostały zanegowane przez Niemcy pół roku później. Czechosłowacja została unicestwiona, a na jej gruzach Niemcy ustanowiły Protektorat Czech i Moraw. Słowacji zapewniono formalną niepodległość, zaś Ukrainę Zakarpacką przyłączono do Węgier. Częścią rewizji traktatu wersalskiego była również aneksja przez Niemcy okręgu Kłajpedy.

Natomiast próba obalenia postanowień traktatu wersalskiego w odniesieniu do wolnego miasta Gdańska i granicy Niemiec z Polską zakończyła się wybuchem II wojny światowej 1 września 1939 r.

Podsumowanie

Traktat wersalski stanowił – obok konstytucji z 1919 r. – podstawowy dokument o charakterze politycznym i prawnym, determinujący kierunek ewolucji systemu politycznego Republiki Weimarskiej. Z perspektywy postanowień obu tych aktów należy oceniać istotę przemian, jakie dokonały się wraz z zakończeniem działań wojennych i rewolucją listopadową 1918 r. Stanowiły ramy, w jakich rozwijał się system polityczny Republiki Weimarskiej, by w końcu przesądzić o jej losie⁶⁰.

O wpływie traktatu wersalskiego na system polityczny Republiki Weimarskiej świadczy chociażby fakt, iż wywarł on bezpośredni wpływ na pierwszy w dziejach Republiki Weimarskiej kryzys rządowy, zanim jeszcze został podpisany. Brak akceptacji dla warunków przedstawionych przez aliantów spowodował ustąpienie Ph. Scheidemanna – jednego z przywódców rewolucji listopadowej⁶¹.

⁵⁹ Por. G. Mann, *Demokratie in Deutschland 1919 und 1949*, [w:] *Parlamentarische Demokratie in Deutschland 1919–1969*, Bonn 1970, s. 31.

⁶⁰ K. Stern, *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, t. V: *Die geschichtlichen Grundlagen des Deutschen Staatsrechts*, München 2000, s. 513–514.

⁶¹ W czasie rewolucji Ph. Scheidemann ogłosił spontanicznie powstanie republiki. Na tym tle doszło do ostrego sporu z F. Ebertem, który, stojąc na gruncie legalizmu, uważał że o formie państwa powinna przesądzić konstytuanta. Zob. K. Dunaj, *Weimarski...*, s. 16.

Co prawda, szybko powołano kolejny gabinet o barwach centrolewicowych, ale już na znacznie okrojonej podstawie parlamentarnej. Czas pokazał, iż był to początek kruszenia się „koalicji weimarskiej”.

W momencie przyjmowania traktatu wersalskiego powszechne też było przekonanie, iż jego postanowienia przekreślają prawo narodu niemieckiego do samostanowienia. Przy czym, na wiosnę 1919 r. nie chodziło raczej o konieczność przyjęcia republikańskiej formy państwa i zaakceptowania zasad demokracji parlamentarnej (pogląd ten wyrażała tylko konserwatywna prawica), ale o uniemożliwienie przyłączenia Austrii do Rzeszy. Dopiero z biegiem lat, wraz z systematycznym kurczeniem się zwolenników przemian ustrojowych symbolizowanych przez konstytucję z 1919 r., republikę i demokrację parlamentarną ich przeciwnicy zaczęli utożsamiać z „dyktatem wersalskim”. W efekcie winą za niedolę Niemiec obarczono socjaldemokratów i ich sojuszników, jako tych, którzy zaakceptowali krzywdzące warunki pokojowe i przypieczętowali tę hańbę uchwaloną kilka tygodni później konstytucją, obcą „duchowi” narodu niemieckiego. Fakt, iż w razie niepodpisania traktatu pokojowego Niemcom groziło wznowienie działań zbrojnych, którym nie byłoby w stanie sprostać, poszedł w zapomnienie.

Bibliografia

- Bożek M., *Geneza i założenia Konstytucji Weimarskiej*, [w:] *Ustrój polityczny państwa: Polska, Europa, świat. Prace ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Mołdawie z okazji siedemdziesięciolecia urodzin*, red. S. Sulewski, J. Szymanek, Warszawa 2013.
- Craig G.A., *Deutsche Geschichte 1866-1945. Vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reichs*, München 1989.
- Czubiński A., *Niemieckie koncepcje wyjścia z kryzysu lat 1918-1919*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939*, t. 1: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990.
- Dickmann F., *Die deutsche Friedensdelegation in Versailles und der Kriegsschuldartikel*, [w:] *Vom Kaisereich zur Weimarer Republik*, red. E. Kolb, Köln 1972.
- Dunaj K., *Parlamentarny system rządów w Polsce i Niemczech po I wojnie światowej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2018, t. XVII, z. 1
- Dunaj K., *Weimarski model prezydentury*, Warszawa 2010.
- Fiedor K., „Dyktat wersalski” w propagandzie i publicystyce Republiki Weimarskiej, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939*, t. 1: *Era Stresemanna*, red. S. Sierpowski, Poznań 1990.
- Heinemann U., *Die verdrängte Niederlage. Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik*, Göttingen 1983.
- Huber E.R., *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. V: *Weltkrieg, Revolution und Reichserneuerung 1914-1919*, Stuttgart 1992.
- Huber E.R., *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, t. VII: *Ausbau, Schutz und Untergang der Weimarer Republik*, Stuttgart 1984.

- Keynes J.M., *Revision des Friedensvertrags*, München–Leipzig 1922.
- Keynes J.M., *The Economic Consequences of the Peace*, London 1919.
- Kolb E., *Die Weimarer Republik*, München 2000.
- Kotłowski T., *Historia Republiki Weimarskiej*, Poznań 2004.
- Krockow Ch. von, *Niemcy. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1997.
- Kulig A., *Dwie prowizoryczne Konstytucje lutowe z 1919 roku: polska i niemiecka*, [w:] *Ustroje: historia i współczesność. Polska – Europa – Ameryka Łacińska. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jackowi Czajowskiemu*, red. M. Grzybowski, G. Kuca, P. Mikuli, Kraków 2013.
- Lersner K. von, komentarz do art. 227-230, [w:] *Versailles! Volkskommentar des Friedensdiktats*, red. K. von Lersner, Berlin 1921.
- Lukács G., *Fort mit den Friedensverträgen (von Versailles, Trianon, Neuilly, St. Germain, Sèvres)*, Berlin 1922.
- Maciąg Z.A., *Kształtowanie zasad państwa demokratycznego, prawnego i socjalnego w Niemczech (do 1949 r.)*, Białystok 1998.
- Mann G., *Demokratie in Deutschland 1919 und 1949*, [w:] *Parlamentarische Demokratie in Deutschland 1919-1969*, Bonn 1970.
- Menger Ch.-F., *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit. Eine Einführung in die Grundlagen*, Heidelberg 1988.
- Möller H., *Weimar. Niespełniona demokracja*, Warszawa 1997.
- Niedhart G., *Die Aussenpolitik der Weimarer Republik*, München 1999.
- Pajewski J., *Niemcy w czasach nowożytnych*, Poznań 1947.
- Perkowski M., *Samostanowienie narodów w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2001.
- Poetzsch F., *Vom Staatsleben unter der Weimarer Verfassung*, „Jahrbuch des öffentlichen Rechts“ 1925, t. XIII.
- Prüfer G., Tormin W., *Die Entstehung und Entwicklung der Weimarer Republik bis zu Eberts Tod*, Hannover 1963.
- Rosenberg A., *Entstehung der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main 1961.
- Schmid G.E., *Selbstbestimmung 1919. Anmerkungen zur historischen Dimension und Relevanz eines politischen Schlagwortes*, [w:] *Versailles – St.Germain – Trianon. Umbruch in Europa für fünfzig Jahren*, red. K. Bosl, München 1971.
- Schulze H., *Niemcy: nowa historia*, Kraków 1999.
- Schulze H., *Weimar. Deutschland 1917–1933*, Berlin 1994.
- Stern K., *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, t. V: *Die geschichtlichen Grundlagen des Deutschen Staatsrechts*, München 2000.
- Topf E., *Die Kündigung von Verträgen des Deutschen Reichs mit auswärtigen Staaten. Zugleich ein Beitrag zur Auslegung des Art. 45 der Reichsverfassung*, „Archiv des öffentlichen Rechts“ 1931, t. 20, z. 1.
- Vogt M., *Die Weimarer Republik (1918–1933)*, [w:] *Deutsche Geschichte. Von den Anfängen bis zur Wiedervereinigung*, red. M. Vogt, Stuttgart 1991.
- Winkler H.A., *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec*, t. 1: 1806-1933, Wrocław 2007.
- Winkler H.A., *Weimar – Bonn – Berlin: rozwój niemieckiej demokracji w XX w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2000, nr 4.
- Zieliński Z., *Niemcy. Zarys dziejów*, Katowice 1998.

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie okoliczności i warunków zawarcia traktatu wersalskiego z punktu widzenia Niemiec jako państwa, które przegrało I wojnę światową. Szczególną uwagę Autorka zwraca na czynniki ustrojowe i polityczne, które przesądziły o ocenie układu pokojowego z 1919 r. jako „dyktatu”. W artykule zostały poddane analizie następujące zagadnienia: przemiany ustrojowe w Niemczech po I wojnie światowej, okoliczności podpisania i ratyfikacji traktatu wersalskiego, postanowienia traktatu wersalskiego i ich krytyka w okresie Republiki Weimarskiej, jak również rewizja „dyktatu wersalskiego” po objęciu władzy przez Adolfa Hitlera. Zdaniem autorki konieczność podpisania traktatu wersalskiego wywarła istotny wpływ na kierunek ewolucji systemu politycznego Niemiec, który ostatecznie przesądził o przekształceniu demokracji weimarskiej w państwo totalitarne. W pracy wykorzystano głównie dorobek niemieckiej nauki z okresu międzywojennego, jak i czasów współczesnych.

SUMMARY

“The Versailles Dictate” and its contestation in the Weimar Republic

The purpose of the article is to show the circumstances and conditions for the conclusion of the Versailles Treaty from the point of view of Germany as the country that lost the First World War. The author draws particular attention to constitutional and political factors which determined the assessment of the peace agreement of 1919 as a “dictate”. The article analyzes the following issues: political changes in Germany after the First World War, the circumstances of signing and ratifying the Versailles Treaty, the provisions of the Versailles Treaty and their criticism during the Weimar Republic, as well as the revision of the “Versailles dictate” after Adolf Hitler came to power. According to the author, the need to sign the Versailles Treaty had a significant impact on the direction of the evolution of Germany’s political system, which ultimately determined the transformation of Weimar democracy into a totalitarian state. The work uses mainly the achievements of German science from the interwar period as well as modern times.